

IRENA RZEPLIŃSKA

**OBRAZ PRZESTĘPCZOŚCI NIELETNICH
W POLSCE W BADANIACH KRYMINOLOGICZNYCH
— PRZED I PO TRANSFORMACJI¹**

1. WPROWADZENIE

Badania kryminologiczne nad najmłodszymi sprawcami czynów karalnych - nieletnimi - należą do najstarszych i tradycyjnych obszarów badań w kryminologii. W polskiej kryminologii ogólnopolskie badania kryminologiczne przestępczości nieletnich nie były podejmowane przez ostatnich kilkanaście lat, wyjąwszy badania typu *self-report* nad przestępczością i zachowaniami dewiacyjnymi polskiej młodzieży (Kossowska, Krawczyk, Rzeplińska 1995; Gaberle 2001), w których respondenci sami przyznają się do popełnionych przez nich w danym czasie czynów dewiacyjnych, w tym zabronionych prawem karnym. Badania te pozwalają ocenić, jak szeroko rozprzestrzenione są w danej zbiorowości zachowania niezgodne z prawem. Pytanie o rodzaj czynów, które zdarzyło się popełnić ankietowanym, umożliwia ocenę rodzaju i wagi przestępstw, których dopuszczają się młodzi ludzie. Pozwala także, i jest to drugi istotny walor tych badań, „rozjaśnić” ciemną liczbę przestępczości, to znaczy przybliżyć rozmiary tzw. przestępczości nieujawnionej.

W niniejszym artykule prezentuję badania jakościowe, których celem jest ukazanie sylwetki społecznej i przestępczej nieletnich sprawców czynów karalnych w dwóch zbiorowościach: współczesnej i dawnej, sprzed 15 lat. Pierwotnym założeniem było zbadanie dwóch, różniących się o pokolenie zbiorowości nieletnich sprawców przestępstw: generacji rodziców i generacji dzieci. Nie udało się tego dokładnie tak zrealizować: ograniczeniem była dostępność akt spraw nieletnich w sądach, jako że akta dawniejsze zostały, zgodnie z prawem, zniszczone. Sięgnęliśmy po zachowane w sądach akta z lat 1985-1988.

W referacie przedstawiamy obraz przestępczości nieletnich, w wieku 13-16 lat, w dwóch zbiorowościach: współczesnej - z 2000 r. - i dawnej - około 15 lat wcześniejszej, z okresu 1985-1988. Dzieli te zbiorowości cezura zmiany społecznej 1989 roku.

Źródłem informacji są akta spraw o czyny karalne nieletnich, prowadzone w wydziałach rodzinnych i nieletnich sądów rejonowych.

¹ Referat przygotowany na 5. Doroczną Konferencję Europejskiego Towarzystwa Kryminologicznego, Kraków, 31 sierpnia-3 września 2005 r.

Badania przeprowadzone zostały na reprezentatywnej ogólnopolskiej próbie akt spraw karnych nieletnich zarejestrowanych w wydziałach rodzinnych i nieletnich sądów rejonowych (wpisanych do repertoriów tych sądów)².

Zbiorowość współczesnych nieletnich, określana jako zbiorowość „2000”, liczy 771 osób; nadesłano 550 akt spraw nieletnich o czyny karalne z 62 sądów.

Zbiorowość „z lat 80.” liczy 555 nieletnich; nadesłano 329 akt spraw nieletnich o czyny karalne z 28 sądów.

Przedstawiamy tutaj zwyczajną przestępczość nieletnich - poza analizą pozostaje stan przestępczości najpoważniejszej, czyli tych osób, które po ukończeniu 15 lat dopuściły się czynów zabronionych określonych w art. 10 par. 2 k.k. (zbrodnie i najpoważniejsze występki) i odpowiadały na zasadach określonych w Kodeksie karnym.

Badaniami objęliśmy nieletnich sprawców czynów karalnych - ujawnionych, to znaczy tych, których sprawy o czyn karalny zostały zarejestrowane i zakończone w sądach rejonowych - wydziałach spraw rodzinnych i nieletnich.

W niniejszym artykule podejmujemy charakterystykę czynu karalnego nieletniego: rodzaj, wagę, sposób działania, miejsce popełnienia i motywy postępowania nieletnich sprawców, tak jak zostały one przez nich samych określone.

Podmiotem badań była szczególna frakcja współczesnego pokolenia młodzieży, w wieku 13-16 lat, obejmująca osoby, które dopuściły się czynu karalnego i wobec których toczyło się z tego powodu postępowanie przed sądem dla nieletnich. Próbowaliśmy stworzyć obraz przestępczości tych nieletnich, a więc określić, jakiego rodzaju czynów karalnych się dopuszczają, w jaki sposób i gdzie je popełniają oraz jak poważne są to czyny, kim są pokrzywdzeni - to równolatkowie, rodzina czy obcy?

Doniesienia prasowe z końca lat 90. w Polsce informowały o szczególnych cechach czynów nieletnich: brutalizacji czynów skierowanych przeciwko osobie, napadach (rozbojach) dokonywanych na innych nieletnich, często kolegach ze szkoły, powtarzających się masowo włamaniach do samochodów i bezkarności nieletnich sprawców. Odrębną kategorię stanowią nieletni sprawcy zabójstw i innych poważnych przestępstw określonych w art. 10 par. 2 k.k., odpowiadający przed sądem jak dorośli. O tych sprawcach i powiększającej się liczbie bardzo poważnych czynów, których dopuścili się nieletni, informowali dziennikarze. W doniesieniach prasowych, ale i w ocenie policji pojawiły się opinie, że współczesna przestępczość nieletnich jest inna niż w minionej dekadzie: nieletni są coraz młodsi, bezwzględni i brutalni w sposobie popełniania przestępstw; odnotowywano zmianę w ich zachowaniu: brak strachu wobec policji, a także przed kontrolą i reakcją w postaci groźących nieletnim środków wychowawczych i poprawczych. Policyjne statystyki przestępczości nieletnich donosiły o jej wzroście w dekadzie lat 90. (Machajski 2004; Cieślak, Zaczyński 2005). Postanowiliśmy zbadać cechy społeczne i cechy przestępczości nieletnich z poprzedniej dekady, sprzed zmiany społecznej 1989 r. - podmiotem badań zostały osoby, które miały sprawy w sądach dla nieletnich w latach 1985-1988.

Dane z akt sądowych były zbierane na podstawie tego samego kwestionariusza, dla obydwu zbiorowości nieletnich: współczesnej - to jest zbiorowości zarejestro-

² Autorką koncepcji i doboru próby do badań jest mgr Wiesława Dąbala - składam Jej tutaj serdeczne podziękowania; szczegółowy raport pisemny zawierający opis doboru próby do badań wraz z algorytmem losowania próby znajduje się w materiałach projektu badawczego 2 HO2 A 017 22: „Nieletni sprawcy przestępstw - dawniej i dziś”, przechowywanych w Zakładzie Kryminologii INP PAN.

wanej w sądach w 2000 r. i tych sprzed transformacji - zarejestrowanej w sądach w latach 80. ubiegłego wieku.

Na ile są podobni, jak bardzo są różni? Tutaj przedstawiamy, jakimi byli i są przestępcami.

2. WSPÓŁCZEŚNI NIELETNI SPRAWCY CZYNÓW KARALNYCH - ZBIOROWOŚĆ „2000”

Zbiorowość współczesnych nieletnich podzielona została na dwie grupy: tych, których sprawa obejmowała jeden czyn karalny - było ich 587, co stanowiło 76,2% zbiorowości „2000” liczącej w sumie 771 osób, oraz drugą grupę obejmującą 184 nieletnich (23,8% ogółu tej zbiorowości), którzy stanęli przed sądem z powodu dwóch i więcej czynów karalnych.

Najliczniejszą wiekowo grupę, wśród sprawców jednego czynu karalnego, stanowią osoby 16-letnie (45,5%), a kolejne: osoby 15-letnie (26,7%), 14-letnie (16,7%) i 13-letnie (11,1%). Dominują nieletni najstarsi 15- i 16-letni (72,2%).

Większość stanowią chłopcy - 692 osób (89,8%), dziewczynek zaś było 79 (10,2%).

W charakterystyce czynów karalnych tej grupy uderza ich różnorodność rodzajowa, dlatego przedstawiam szczegółowo kwalifikacje prawne czynów karalnych nieletnich.

Kwalifikacje prawne czynów	Liczba nieletnich	Procent nieletnich
Sprawcy czynów karalnych przeciwko mieniu takich jak: - wykroczenia - kradzież zwykłą - kradzież z włamaniem	107 75 76	18,9 12,8 12,9
Razem sprawcy czynów karalnych przeciwko mieniu: 258 osób (43,9% zbiorowości nieletnich, którzy dopuścili się jednego czynu karalnego)		
Sprawcy czynów karalnych przeciwko życiu i zdrowiu takich jak: - naruszenie czynności narządu ciała inne niż ciężkie - naruszenie czynności narządu ciała na okres do 7 dni - bójka lub pobicie z narażeniem ofiary na utratę życia - naruszenie nietykalności cielesnej	9 22 37 11	1,5 3,7 6,3 9
Razem sprawcy czynów karalnych przeciwko życiu i zdrowiu: 79 osób (13,4%)		
Sprawcy rozbojów, wymuszeń rozbójniczych (dokonanych i usiłowanych), w tym 10 przypadków z użyciem niebezpiecznego narzędzia	128	21,8
Sprawcy przestępstwa niszczenia rzeczy	35	5,6
Sprawcy przestępstwa naruszenia bezpieczeństwa w ruchu lądowym i spowodowania wypadku drogowego	5	0,8
Sprawcy puszczenia w obieg podrobionego pieniądza	2	0,3
Sprawcy przestępstwa groźby karalnej	5	0,8
Sprawcy przestępstwa naruszenia miru domowego	3	0,5
Sprawcy przestępstw z ustawy z dn. 24 kwietnia 1997 r. o przeciwdziałaniu narkomanii	8	1,3
Sprawcy przestępstwa paserstwa	5	0,8

Kwalifikacje prawne czynów	Liczba nieletnich	Procent nieletnich
Sprawcy przestępstwa przerobienia dokumentu lub używania takiego dokumentu jak własnego	5	0,8
Sprawcy przestępstwa przekroczenia granicy RP wbrew przepisom	3	0,5
Sprawcy przestępstwa zaboru pojazdu w celu krótkotrwałego użycia (art. 288 par. 1 i 2 k.k.)	8	1,3
Sprawcy przestępstwa spowodowania zdarzenia zagrażającego życiu	2	0,3
Sprawcy przestępstwa fałszowania pieniędzy	1	0,2
Sprawcy przestępstwa znieważenia funkcjonariusza publicznego	1	0,2
Sprawcy nielegalnej sprzedaży płyt CD - art. 116 ust. 3 prawa autorskiego	1	0,2
Sprawcy wykroczenia umyślnego niszczenia rzeczy	19	3,2
Sprawcy wykroczenia zakłócania porządku publicznego	3	0,5
Sprawcy wykroczenia prowadzenia bez uprawnień pojazdu na drodze publicznej	7	1,2
Sprawcy wykroczenia paserstwa - wartość do 250 zł	3	0,5
Sprawcy wykroczenia prowadzenia pojazdu po spożyciu alkoholu	3	0,5

Mniej niż połowę czynów stanowią przestępstwa i wykroczenia przeciwko mieniu, w tym 107 (41,4%) to wykroczenia, a zatem czyny, w przypadku których wartość przedmiotu przestępstwa nie przekroczyła 250 zł. Lista przedmiotów, które kradną nieletni, jest długa i urozmaicona. Zwarte kategorie stanowią: artykuły spożywcze, słodczyce, ubrania, pieniądze, kosmetyki, płyty CD, kasyety, sprzęt RTV, rzeczy z samochodu, artykuły przemysłowe, papierosy i inne artykuły z kiosków, paliwo, benzyna, rowery.

O wadze czynu stanowi wartość przedmiotu kradzieży. Dysponujemy danymi co do 356 czynów - wśród nich połowę stanowią te, w których wysokość szkody nie przekraczała 250 zł (przestępstwa i wykroczenia). Siedem czynów to zdarzenia o bardzo wysokiej wartości przedmiotu przestępstwa: powyżej 10 tys. zł.

Niemal wszystkie czyny przeciwko mieniu to czyny o wartości poniżej przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia w 2000 r. w Polsce: w sumie 326 czynów (91,6% czynów, o których mamy dane co do wysokości szkody)³.

Najczęstszym sposobem popełnienia przez nieletniego przestępstwa jest: „wzięcie czegoś z półki (w sklepie) i schowanie do kieszeni”, włamanie do pomieszczenia przez wybite szyby, wyłamanie zamka, otwarcie zamka w drzwiach wytrychem. Inne sposoby i okoliczności popełnienia przestępstwa czy wykroczenia są tak różnorodne, że nie da się ich sensownie opisać - np.: „podłożył petardę pod drzwi sąsiada”, „skakali po dachu”, „weszli na działkę i zerwali owoce”, „wziął metalową rzecz z krzaków przy drodze, myślał, że to złom”, „otworzył wagon i wysypał węgiel na tory”, „rzucił palący się papieros - spowodował pożar”, „rzucali kamieniami”, „jechał rowerem/samochodem bez uprawnień”, „chlusnął wiadrem z wodą w przejeżdżający samochód, kierowca przestraszył się i uderzył w drzewo”.

Co trzeci nieletni popełnił czyn sam, pozostali, a więc dwie trzecie, czyli większość, wspólnie z kimś: z jedną osobą, najczęściej kolegą (około jednej trzeciej bada-

³ Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w Polsce w 2000 r. wynosiło 2062 zł - dane: *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2002*, GUS, Warszawa.

nych) wspólnie z co najmniej dwiema osobami (jedna trzecia badanych). Co piątemu nieletniemu w popełnieniu przestępstwa towarzyszyła osoba powyżej 17 lat.

Badanie motywów popełnienia czynu karalnego przez nieletniego wskazało, że najczęściej było to „zdobycie pieniędzy”, „chęć posiadania rzeczy” - 252 przypadki (46,4%). Ujawniła się też kategoria motywów, które można określić jako motywy o charakterze niematerialnym: „chciał nastraszyć”, „działał w obronie młodszego”, „chciał się popisać przed dziewczyną”, „chciał się popisać przed kolegami”, „chciał dać w prezencie”, „chciał się przejechać”, „z zemsty”, „dla żartu”, „ktoś go namówił”.

Na trzecim miejscu - motyw nieznanym, określanym przez nieletniego jako: „bez powodu”, „nie wiem dlaczego”.

Nieletni popełniają przestępstwa w miejscach, które podzieliłam na dwie równorzędne kategorie: 1. na otwartej przestrzeni (podwórko, ulica, bazar, ogródki działkowe, teren firmy, teren byłego Państwowego Gospodarstwa Rolnego, przystanek, park) - 249 zdarzeń (42,4%); 2. w przestrzeni zamkniętej i jej najbliższym otoczeniu: w sklepie - 119 przypadków (20,3%), w szkole - 72 przypadki (12,3%) - w mieszkaniu, na klatce schodowej - 64 przypadki (10,9%).

Nieletni sprawcy wielu czynów karalnych, będących przedmiotem badanej sprawy w zbiorowości „2000” stanowili 23,9% (184 osoby); co czwarty nieletni w tej zbiorowości popełnił więcej niż jeden czyn formalnie stwierdzony i z tego powodu wszczęto wobec niego postępowanie w sądzie dla nieletnich.

Najliczniejszą wiekowo kategorię wśród tych sprawców tworzą najstarsi, czyli 16-latkowie - 80 nieletnich (43,5% omawianej zbiorowości), odpowiednio mniej liczne są kategorie 15-latków - 46 osób (25%), 14-latków - 41 (22,3%) i 13-latków - 17 (9,2%).

Najliczniejsza w tej grupie jest kategoria sprawców dwóch czynów karalnych - 76 osób (41,3%).

Połowa tych nieletnich popełniła wyłącznie czyny karalne (przestępstwa i wykroczenia) przeciwko mieniu - 37 osób (48,6%).

Sprawców wyłącznie rozbójców i wymuszeń rozbójniczych było jedenastu (14,4%), a sprawców wyłącznie czynów skierowanych przeciwko osobie (życiu i zdrowiu: uszkodzenie ciała, naruszenie nietykalności cielesnej) było sześciu (7,9%).

Pozostali, tj. 22 nieletnich, to sprawcy czynów różnych: groźby karalnej, uszkodzenia, niszczenia rzeczy, czynów z ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii (udzielenie innej osobie, wbrew przepisom ustawy, środka odurzającego), znieważenia, przestępstw przeciwko mieniu, zaboru pojazdu w celu krótkotrwałego użycia, przy czym jeden sprawca popełniał różne rodzajowo czyny.

Jak poważne były te czyny, można określić na podstawie wartości przedmiotu czynu karalnego. Odpowiednimi informacjami dysponujemy w przypadku 88 czynów, z czego połowa (40 czynów, tj. 45,4%) to czyny dotyczące przedmiotu o wartości do 250 zł (włącznie), a 48 czynów dotyczyło przedmiotu o wartości od 300 zł do 22 tys. zł.

Spośród nieletnich odpowiadających za trzy czyny - było ich 29 (15,7% zbiorowości) - niemal połowa miała „na swoim koncie” wyłącznie czyny przeciwko mieniu. Dwóch nieletnich było wyłącznie sprawcami rozbójców; pozostali byli sprawcami różnych czynów, w tym w pięciu przypadkach zgwałcenia i przestępstwa obco-

wania z osobą poniżej lat 15. Co trzeci czyn dotyczy mienia o wartości do 250 zł. W przypadku pozostałych wartość mienia wynosiła od 300 zł do 5050 zł.

23 nieletnich odpowiadało za cztery czyny, wszystkie skierowane przeciwko mieniu - 14 osób (60,8%). Pozostali odpowiadali za różne czyny, w tym jeden trzykrotnie za zgwałcenie i obcowanie płciowe z osobą poniżej lat 15.

W przypadku 8 czynów (14,8% spośród 54 czynów w tej grupie, popełnionych przeciwko mieniu) wartość przedmiotu była niższa od 250 zł.

Po pięć czynów w jednej sprawie miało 16 nieletnich. Sprawców jednorodnych czynów, tylko przeciwko mieniu, było ośmiu, tylko przeciwko życiu i zdrowiu - trzech, przeciwko ustawie o przeciwdziałaniu narkomanii - jeden, reszta to sprawcy różnych czynów; połowa wszystkich czynów przeciwko mieniu nie przekraczała pod względem wartości 250 zł.

Małoliczne, poniżej 10 osób, są grupy tych, którzy mają w jednej sprawie 6, 7, 8, 9, 10, 12 czynów, a pojedynczy nieletni to sprawcy kolejno: 15, 18, 19, 20, 31, 37, 39, 46, 49 i 50 czynów. Łącznie nieletni ci odpowiadali przed sądem za 547 czynów. Zdecydowana większość tych czynów była skierowana przeciwko mieniu; danymi o wartości przedmiotu przestępstwa dysponujemy w przypadku 271, tj. połowy czynów - jedna trzecia z nich (32,1%) dotyczyła mienia o wartości nieprzekraczającej 250 zł.

Nieletni, którego sprawa obejmowała 50 czynów - najwięcej spośród badanych - to sprawca, w przeważającej liczbie, skierowanych przeciwko mieniu: kradzieży oraz kradzieży z włamaniem. Łączna wartość przedmiotów kradzieży to 27 020 zł; średnio wartość przedmiotu przestępstwa w jednym czynie wynosiła 540 zł; połowa z tych 50 kradzieży miała za przedmiot mienie o wartości nie większej niż 250 zł.

Sposoby popełnienia kradzieży oraz kradzieży z włamaniem przez nieletnich z tej grupy są klasyczne. Służy temu wyłamanie zamka, wybite szyby, otwarcie zamka wytrychem, przecięcie kłódki lub też wzięcie przedmiotu z półki i schowanie do kieszeni, wyrwanie z ręki, zabranie rzeczy spod lady sklepowej lub sprzed sklepu. Zwracają uwagę dwa zdarzenia: rzucanie przez nieletniego krzesłem w nauczyciela i wyrzucenie z IV piętra bryły asfaltu na radiowóz - w obydwu przypadkach nieletni odpowiadali za czyny karalne.

Inne rodzaje niezgodnych z prawem zachowań to groźby karalne („nieletni groził, że pobije”) oraz pobicia - nieletni bili rękami, kopali, ale nie używali niebezpiecznych narzędzi, dopuszczali się natomiast znieważeń.

Jakie rzeczy były przedmiotem kradzieży bądź kradzieży z włamaniem dokonywanych przez nieletnich sprawców wielu czynów? Najczęściej rzeczy z samochodu, na drugim miejscu - pieniądze, następnie: artykuły spożywcze, słodycze, alkohol, papierosy - czyli artykuły, które można zabrać ze sklepu lub kiosku, a poza tym: rower, sprzęt RTV, telefon komórkowy, biżuteria, zegarki, telefaks, różne narzędzia.

Miejscem popełnienia czynu karalnego była najczęściej ulica, potem szkoła i jej najbliższe otoczenie, sklep, mieszkanie, a rzadziej: dyskoteka, garaż, podwórko.

Większość badanych nieletnich przyznała się do popełnienia czynów karalnych w analizowanej sprawie - do wszystkich czynów w swojej sprawie przyznało się 135 osób (73,4%). Nie przyznało się do popełnienia zarzucanych im czynów karalnych 30 nieletnich (16,3%).

Dlaczego popełnili czyny karalne? Co ich motywowało? Zdecydowana większość odpowiadała, że chcieli zdobyć pieniądze, mniejsza grupa, ale na drugim miejscu,

mówi, że chciała „zdobyć daną rzecz” - łącznie te dwa „wyjaśnienia” podało 114 nieletnich (61,9%). Pozostałych - około 40% - podawało następujące motywy: „dla żartu”, „z zemsty”, „był pijany, odurzony”, „chciał się przejechać”, „zareagował na zaczepkę”, wreszcie kilkunastu sprawców nie potrafiło wyjaśnić powodów swojego zachowania.

Jakimi są „przestępcami”? Jaki jest rodzaj, waga, miejsca i motywy czynów karalnych popełnionych przez współczesnych nieletnich?

Po pierwsze, ich przestępczość najwyraźniej charakteryzuje różnorodność rodzajowa. Już nie dominują wśród nieletnich czyny przeciwko mieniu - kradzieże oraz kradzieże z włamaniem stanowią tylko około 40% wszystkich czynów karalnych. Ta druga część, stanowiąca 60%, to różne rodzajowo czyny. Zwarte grupy tworzą rozboje i wymuszenia rozbójnicze oraz czyny skierowane przeciwko życiu i zdrowiu, przestępstwo niszczenia rzeczy, pozostała część to zestaw bardzo różnych zachowań niezgodnych z normami prawa karnego. Czyny, które pojawiły się współcześnie, to działania: skierowane przeciwko przepisom ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii, wykroczenie umyślnego niszczenia rzeczy (m.in. graffiti), przestępstwo przerobienia dokumentu i posługiwania się nim jak własnym (np. prawa jazdy lub legitymacji szkolnej).

Przestępczość tych nieletnich, którzy stanęli przed sądem dla nieletnich z powodu dwóch i więcej czynów, była trochę bardziej jednorodzą - prawie połowę stanowiły czyny przeciwko mieniu. Pozostałe to czyny różne rodzajowo.

Analiza czynów przeciwko mieniu pokazuje, że mniej więcej połowa to czyny o wartości przedmiotu przestępstwa do 250 zł, kwalifikowane jako wykroczenia. Prawie wszystkie czyny wartością przedmiotu kradzieży nie przekraczają przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia w Polsce. Nieletni kradną najczęściej artykuły spożywcze, słodkocze, ubrania, kosmetyki, płyty CD z supermarketu, ale i z innych sklepów: kradną także rzeczy z samochodu, do którego częściej włamują się, żeby ukraść radio i inne przedmioty, niż cały samochód.

Miejsca, w których nieletni popełniają czyny karalne, to: ulica, podwórko, bazar, przystanek oraz szkoła i jej najbliższe otoczenie.

Dlaczego popełnili przestępstwo? Jak sami wyjaśniają swoje zachowanie? Najliczniejsza grupa - około połowy, a w przypadku sprawców wielu czynów - ponad 60% - podała motyw „materialny”: chcieli mieć daną rzecz albo pieniądze. Druga część wskazywała na „niematerialne” motywy swego przestępczego działania: „z zemsty”, „z chęci przejechania się (rowerem, samochodem)”, ale pewna grupa nie potrafiła wyjaśnić motywów swojego postępowania.

3. NIELETNI SPRAWCY CZYNÓW KARALNYCH DAWNIEJ - ZBIOROWOŚĆ „LATA 80.”

Zbiorowość nieletnich z lat 80. ubiegłego wieku zaprezentujemy, tak jak zbiorowość współczesnych nieletnich, w podziale na dwie grupy: 1. sprawców jednego czynu karalnego - było ich 385, tj. 69,4% całej zbiorowości liczącej 555 osób; oraz 2. nieletnich, którzy „stanęli” przed sądem z powodu wielu czynów karalnych (co najmniej dwóch; było ich 170, tj. 30,6%). Nieletni dawniejsi są nieco młodszy - dominuje grupa 14- i 15-latków.

Nieletni dawniejsi, w przeciwieństwie do tych współczesnych, to sprawcy głównie jednego rodzaju czynów karalnych - przeciwko mieniu. Łącznie było ich 304 (79,1% wszystkich nieletnich sprawców pojedynczego czynu). Sprawców czynów przeciwko życiu i zdrowiu było zaledwie jedenastu (2,6%), sprawców rozbojów i wymuszeń rozbójniczych - dziewięciu (2,3%), zaboru pojazdu w celu krótkotrwałego użycia - ośmiu (2,1%). Wśród pozostałych zwracają uwagę dwa przypadki nieletnich dziewcząt, które dopuściły się zabójstwa dziecka w okresie porodu pod wpływem jego przebiegu; sześć przypadków nieletnich, którzy dopuścili się czynu lubieżnego względem osoby poniżej lat 15; jeden-nieletniego obcującego z siostrą (art. 175 k.k. z 1969 r.). Pojedyncze przypadki to nieletni sprawcy: pożaru zagrażającego życiu i zdrowiu ludzi albo mieniu w znacznych rozmiarach oraz wypadku drogowego w stanie nietrzeźwości. Dwóch nieletnich to sprawcy czynu określonego w art. 273 par. 2 k.k. z 1969 r. jako sporządzanie, gromadzenie i przechowywanie w celu rozpowszechnienia fałszywych wiadomości, jeżeli może to wyrządzić poważną szkodę interesom Rzeczypospolitej Polskiej.

Co było przedmiotem kradzieży nieletnich w latach 80.? Kolejno najczęściej: pieniądze, rowery, motocykle, ubranie, buty, sprzęt RTV, sprzęt sportowy, turystyczny, rzeczy z samochodu, artykuły spożywcze, papierosy, sygnalizacja końca pociągu, pompa, elektronarzędzia. Danymi o wartości przedmiotu czynu karalnego dysponujemy w odniesieniu do 313 nieletnich: w przypadku 179 czynów (57,1%) wysokość szkody była poniżej ówczesnego średniego miesięcznego wynagrodzenia, czyli 20 005 zł⁴, przy czym czyny o najniższej wartości szkody - do 5 tys. zł - stanowiły łącznie 98 spraw, czyli 31,3%, a więc jedną trzecią, a czyny o najwyższej wartości szkody od 30 tys. zł do 100 tys. zł - 41 spraw (13,1%).

Sposoby popełniania przestępstw przeciwko mieniu były klasyczne: wyważenie okna, zabranie „czegoś” z tornistra, kieszeni, torebki, wejście przez otwarte okno, kradzież rzeczy z domu kolegi, otworzenie zamka wytrychem, wyważenie drzwi, kupno lub pomoc w sprzedaży kradzionych rzeczy.

Małoliczne w tej zbiorowości czyny przeciwko życiu i zdrowiu były stosunkowo poważne i przyniosły w konsekwencji: wstrząs mózgu, złamanie żuchwy, wybite zębów, obrażenia głowy, utratę oka, ciężkie uszkodzenie ciała. Popołniając te czyny, nie używano niebezpiecznych narzędzi.

Większość, tj. dwie trzecie badanych nieletnich popełniła czyn karalny wraz z drugą osobą, najczęściej kolegą, rzadko z bratem lub siostrą. Współsprawcy w dwóch trzecich wypadków byli równolatkami, to znaczy mieli 13-16 lat.

Najczęściej (w co trzecim przypadku) wskazywanym przez badanych motywem popełnienia czynu karalnego była chęć zdobycia pieniędzy - taki motyw podało 127 nieletnich (33%). „Zdobycie danej rzeczy” - to motyw popełnienia czynu karalnego dla 86 nieletnich (22,3%). „Namówienie przez kogoś” - 32 nieletnich (8,3%), a „dla żartu” - 24 nieletnich (6,2%). Zabór pojazdu w celu krótkotrwałego użycia i część kradzieży rowerów czy motorowerów sprawcy tłumaczyli „chęcią pojeżdżenia”. Głód jako motyw pojawił się u 10 nieletnich (2,6%).

⁴ Por. Muncie 2004.

Dwie nieletnie, które uśmierciły swoje dzieci zaraz po urodzeniu, mówiły, że bały się powiedzieć rodzicom o tym, że są w ciąży, więc ukrywały ten stan i pozbycie się dziecka było tego konsekwencją.

Zdecydowanej większości czynów karalnych nieletni dopuścili się w miejscowości, w której zamieszkują. Czyny karalne 56 nieletnich (14,6%) zostały popełnione w miejscowościach sąsiadujących z ich miejscem zamieszkania lub takich, do których nieletni często przyjeżdżali. Co trzeci czyn popełniono na otwartej przestrzeni, jak park, las, parking, basen. Drugie w kolejności miejsce (co piąty czyn karalny) to mieszkanie, dom, piwnica, garaż. Niemal równie często (76 czynów, tj. 19,7%) dopuszczano się kradzieży i kradzieży z włamaniem: w sklepach, kioskach, zakładach usługowych.

W szkole i jej bezpośrednim otoczeniu zostało popełnionych 50 czynów (13% - jest to odsetek zbliżony do tego, jaki występuje w zbiorowości nieletnich współczesnych, z 2000 r., tylko tam szkoła i jej najbliższe otoczenie „wyprzedziła”, jako miejsce popełnienia przestępstwa przez nieletniego, mieszkania czy klatkę schodową.

Kto był pokrzywdzony czynem popełnionym przez nieletniego? Najczęściej osoba obca - nieznaną (159 czynów, tj. 41,3%), następnie firma (127 czynów, tj. 33%). Osoba obca, ale znana nieletniemu, była pokrzywdzona w 84 przypadkach (21,8%). Pokrzywdzonych osób z rodziny nieletniego było osiem (2,1%).

Jeśli chodzi o wiek pokrzywdzonych czynem karalnym nieletniego: równolatko- wie sprawców oraz osoby młodsze stanowią zaledwie 35 osób (9,1%). Młodzi dorośli (17-25 lat) byli pokrzywdzonymi w 30 przypadkach (7,8%). Dwie najliczniejsze grupy pokrzywdzonych tworzą osoby w wieku 26-39 lat (98 osób, tj. 25,5%) i powyżej 40 lat (64 osoby, tj. 16,6%), przy czym osoby z tych dwóch ostatnich kategorii to właściciele firm, mieszkań, domów, garaży, sklepów, w których nieletni dokonali czynów karalnych.

W prezentowanej tutaj „zbiorowości z lat 80.” nieletni, których badane sprawy obejmowały więcej niż jeden czyn karalny, tworzyli grupę 170 osób (30,6% całej zbiorowości liczącej 555 nieletnich z tej dekady). To co trzeci nieletni - częściej niż w zbiorowości współczesnej, w której wielu czynów karalnych dopuściła się co czwarta badana osoba.

W zbiorowości zdecydowanie przeważają chłopcy w liczbie 165 (97,1%). Jest wśród nich dwóch chłopców narodowości romskiej. Najliczniejsza jest grupa 15-latków - 56 (32,9%), następnie: 14-latków - 43 (25,3%), 13-latków - 41 (24,1%), zaś najmniej liczna grupa najstarszych nieletnich - 16-latków - 30 osób (17,6%).

Postępowanie przed sądem dla nieletnich toczyło się z powodu więcej niż jednego czynu karalnego przypisywanego nieletniemu - w badanej zbiorowości było to od 2 do 42 czynów karalnych w jednej sprawie.

Najliczniejsi w tej grupie byli sprawcy 2 czynów karalnych - 55 (32,3%). Większość z nich, 44 nieletnich (80%), to sprawcy obydwu czynów przeciwko mieniu; jeden - sprawca dwóch wymuszeń rozbójniczych; 9 nieletnich popełniło dwa czyny o charakterze mieszanym: przeciwko mieniu i przeciwko życiu i zdrowiu, bądź rozbój i uszkodzenie ciała albo zabór pojazdu w celu krótkotrwałego użycia i uszkodzenie ciała. Na 110 czynów łącznie, za których popełnienie odpowiadali nieletni, połowę - 57 czynów (51,8%) - stanowiły kradzieże z włamaniem. Zatem czyny przeciwko

mieniu, za które w przeważającej większości odpowiadali nieletni, to - dominujące w ich przestępczości - kradzieże zwykłe i kradzieże z włamaniem.

Czyny karalne przeciwko mieniu, o wartości przedmiotu przestępstwa do 5 tys. zł (kwota graniczna kwalifikacji czynu jako wykroczenie) stanowiły 30% (33 czyny na 110)⁵. Nieletni z trzema czynami karalnymi w jednej sprawie tworzą grupę 36-osobową. Blisko 90% z nich było sprawcami wyłącznie czynów przeciwko mieniu: 31 osób (86,1%). Pozostałych 5 nieletnich to sprawcy: czynów przeciwko mieniu, paserstwa, zaboru pojazdu w celu krótkotrwałego użycia, sprowadzenia niebezpieczeństwa pożaru.

Ponad połowa czynów przeciwko mieniu - 58 na łącznie 108 czynów (53,7%) - to kradzieże z włamaniem. Wartość przedmiotu czynu w co trzecim przypadku (32 czyny na 108, tj. 29,6%) wyniosła nie więcej niż 5 tys. zł.

27 nieletnich stanęło przed sądem z powodu 4 czynów karalnych każdy. Czyny wyłącznie przeciwko mieniu popełniło 23 nieletnich (70 czynów ze 108, tj. 64,8%, to kradzieże z włamaniem). Czynów o wysokości przedmiotu przestępstwa do 5 tys. zł było 29 (26,8%).

Nieletni o pięciu czynach w jednej sprawie tworzą grupę 13-osobową; poza jednym są to sprawcy wyłącznie czynów przeciwko mieniu, z których dwie trzecie (41 na łącznie 65 czynów, tj. 63,1%) to kradzieże z włamaniem. Nieco ponad jedna trzecia to czyny (23, tj. 35,4%), których wartość przedmiotu nie przekraczała 5 tys. zł.

Najmniejszą grupę stanowi 10 nieletnich, których sprawa obejmowała po 6 czynów karalnych. Tylko jeden nieletni był sprawcą czynu innego niż przeciwko mieniu: sprowadzenia niebezpieczeństwa katastrofy (art. 136 par. 1 pkt 3 dawnego k.k.). Wśród czynów przeciwko mieniu przeważały kradzieże z włamaniem (76,7%), a połowę stanowiły czyny o wartości do 5 tys. zł.

Ostatnia grupa, którą omówimy łącznie, to nieletni odpowiadający przed sądem za dokonanie od 7 do 42 czynów; łącznie popełnili oni 415 czynów, w tym 370 (tj. 89,2%) to czyny przeciwko mieniu: kradzieże i kradzieże z włamaniem. Czynów o wartości przedmiotu przestępstwa do 5 tys. zł było 97 wśród tych 415 (23,4%, czyli około jednej czwartej).

Trzech nieletnich obciążało po 15 czynów jednego rodzaju: z art. 176 k.k. z 1969 r., tj. czynu lubieżnego względem osoby poniżej 15. roku życia.

Kiedy analizujemy przedmioty dokonywanych przez nieletnich kradzieży bądź kradzieży z włamaniem w latach 80., to ujawnia się pewna jednostajność: były to kradzieże przedmiotów z tzw. kiosków „Ruch” (kioski z prasą, papierosami i drobnymi artykułami toaletowymi), ze sklepów, z altanek działkowych; najczęściej zabierano: pieniądze, artykuły spożywcze, alkohol, papierosy, na drugim miejscu: rower, motocykl, samochód oraz rzeczy z samochodu, części samochodowe, narzędzia związane z samochodem, rowerem, motocyklem, na trzecim: sprzęt RTV (łatwy do spieniężenia w tamtych czasach, gdyż trudno było go kupić normalnie w sklepach), sprzęt wędkarski, sportowy, żeglarski.

Jeśli natomiast chodzi o miejsca dokonywania kradzieży i kradzieży z włamaniem, to „królują” trzy: kiosk „Ruch” i sklep, ulica, parking, gdzie stały samochody,

⁵ W 1985 r. wartość mienia lub szkody graniczna dla uznania czynu za wykroczenie wynosiła do 5 tys. zł, w 1990 r. - do 50 tys. zł; za: Bojarski, Radecki 2002.

z których zabierano rzeczy i które same były przedmiotem kradzieży, i jako trzecie: mieszkanie, blok, klatka schodowa. Na dalszych pozycjach są: szkoła i jej otoczenie, podwórko, ośrodek wczasowy, basen, bar, garaż, komórka, warsztat, zakład usługowy.

Co powodowało nieletnimi, dopuszczającymi się czynów karalnych, w latach 80.? Przytoczę listę odpowiedzi na pytanie „Dlaczego nieletni popełnił ten czy te czyny karalne?” - udzielonych przez samych nieletnich zapisanych w aktach ich spraw:

- dla żartu,
- chciał zdobyć pieniądze,
- chciał zdobyć daną rzecz,
- ktoś go namówił,
- z zemsty,
- był głodny, spragniony,
- chcieli zbudować szafas,
- chciał zapalić papierosa,
- chciał pojeździć,
- przez nieuwagę, nieumyślnie,
- nie wie dlaczego,
- był pod wpływem alkoholu,
- dla zabawy, z nudów,
- był zły,
- chciał pomóc koledze,
- chciał posłuchać muzyki,
- dla własnego użytku,
- chciał wypłoszyć psy,
- bała się powiedzieć, że jest w ciąży,
- chciał dotykać gołego ciała.

Co drugi sprawca podawał motyw zdobycia pieniędzy i drugi, w kolejności, „chęć zdobycia danej rzeczy”. Obydwie przyczyny łącznie jako uzasadniające popełnienie czynu karalnego wskazało 126 nieletnich (74,1% badanych, którzy dopuścili się więcej niż jednego czynu karalnego). Inne znajdujące się na liście uzasadnienia popełnienia czynów karalnych były wskazywane w pojedynczych przypadkach. Pięciu nieletnich dokonało kradzieży „z głodu”. Zabór pojazdu w celu krótkotrwałego użycia uzasadniany był tym, że nieletni chciał nim pojeździć. Kilkunastu nieletnich powołało się na namowę ze strony innej osoby do popełnienia czynu karalnego.

Sprawcami jakich czynów karalnych byli nieletni z lat 80.? W obydwu grupach

- sprawców jednego lub wielu czynów nieletni dopuszczali się czynów skierowanych przeciwko mieniu: kradzieży i kradzieży z włamaniem. Rozboje, wymuszenia rozbójnicze, czyny przeciwko osobie są małowliczne, aczkolwiek te ostatnie były poważne w skutkach.

Wartość przedmiotu przestępstwa w wysokości do 5 tys. zł, a więc graniczna wartość do zakwalifikowania czynu jako wykroczenia, wystąpiła średnio w co trzecim czynie w obydwu grupach. A zatem dwie trzecie czynów przeciwko mieniu popełnionych przez nieletnich „z lat 80.” było skierowanych przeciwko mieniu o wyższej wartości niż 5 tys. zł. Blisko 60% czynów to te, w których wartość przedmiotu przestępstwa nie przekraczała średniego miesięcznego wynagrodzenia w ówczesnym czasie.

Zwraca uwagę jednorodzałość czynów karalnych: dominują te skierowane przeciwko mieniu. Nieletni kradli bardzo różne przedmioty, ale przede wszystkim takie, które można było sprzedać, przy czym w latach 80. w Polsce, przy braku towarów w sklepach, właściwie wszystko (od artykułów spożywczych po rowery oraz sprzęt RTV, turystyczny, wędkarski) można było spieniężyć.

Nieletni dokonywali czynów karalnych po pierwsze na parkingu, w parku, na ulicy, na basenie, po drugie: w mieszkaniu, piwnicy, garażu (włamania do tych miejsc); popełniali też kradzieże i kradzieże z włamaniem do sklepów i kiosków. W mniejszym zakresie w latach 80. czyny karalne nieletnich były popełniane w szkole i jej bezpośrednim otoczeniu.

Co skłaniało nieletnich do popełnienia czynu karalnego? Na pierwszym miejscu w obydwu grupach znalazły się motyw materialne - chęć zdobycia pieniędzy oraz posiadania jakiejś rzeczy. Na drugim: chęć przejechania się rowerem lub motocyklem (znacznie rzadziej wówczas samochodem), a dalej „dla żartu” lub czyjaś namowa.

Mała grupa nieletnich, która nie pojawiła się w zbiorowości współczesnej, wskazuje na głód jako powód popełnienia czynu karalnego.

Zupełnie nadzwyczajny jest przypadek dwóch nieletnich dziewcząt, które ze strachu przed ujawnieniem ciąży i porodu zabiły swoje dzieci. Nie było takiego przypadku w zbiorowości współczesnej „2000”.

4. DYSKUSJA

Jakimi przestępcami są nieletni dawniejsi i współcześni? Jakie czyny karalne popełniają?

Pokazujemy tutaj tych nieletnich, wobec których, z racji popełnionych i ujawnionych czynów karalnych, toczyło się postępowanie przed sądem dla nieletnich. Badaliśmy dwie zbiorowości nieletnich: odpowiadających w latach 80. przed sądami dla nieletnich oraz popełniających 15 lat później czyny karalne jako nieletni. Dzieli ich cezura 1989 r. - zmiany ustroju politycznego i gospodarczego. Nieletni współcześni są przestępcami w innej rzeczywistości społecznej, ekonomicznej i politycznej. Czy są sprawcami innych czynów karalnych? A może przestępczość nieletnich, w swojej masie, jest pod względem rodzaju i wagi przestępstw zawsze dość jednolita?

Dawniej i współcześnie trzonem przestępczości nieletnich pozostają czyny karalne przeciwko mieniu: kradzież i kradzież z włamaniem. Dominującym motywem ich popełnienia jest: chęć zdobycia pieniędzy lub upragnionej rzeczy. Cechą przestępczości nieletnich, która pojawiła się współcześnie, jest jej zróżnicowanie rodzajowe: oprócz klasycznej przestępczości przeciwko mieniu, która już nie dominuje, i znacznie mniejszej liczebnie przestępczości skierowanej przeciwko osobie - to zbiór różnorodnych czynów: rozboje, niszczenie rzeczy, czyny przeciwko ustawie o przeciwdziałaniu narkomanii, czyny przeciwko dokumentom, paserstwo, groźby karalne, zabór pojazdu w celu krótkotrwałego użycia, wykroczenie prowadzenia bez uprawnień pojazdu na drodze publicznej - łącznie 17 rodzajów przestępstw i 5 rodzajów czynów będących wykroczeniami. Czyny karalne skierowane przeciwko mieniu można ocenić i porównać pod względem ich wagi: tego rodzaju przestępczość dawnych nieletnich wydaje się poważniejsza niż w przypadku nieletnich współczesnych: jedna trzecia czynów

przeciwko mieniu popełnionych przez dawnych nieletnich to wykroczenia, a wartość przedmiotu przestępstwa w 60% przypadków nie przekraczała średniego miesięcznego wynagrodzenia w ówczesnym czasie. Odpowiednio współcześnie: w połowie czynów wartość przedmiotu przestępstwa kształtowała się na poziomie wykroczenia, a niemal we wszystkich (powyżej 90%) - poniżej przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia w 2000 r. w Polsce.

Tak samo dawniej jak i dziś nieletni w większości popełniają czyny karalne „z kims”. Współcześnie nie pojawiły się dwa zjawiska: popełnianie czynów karalnych przez nieletnich „z głodu” i drugie bardzo poważne: zabójstwa nowo narodzonych dzieci przez nieletnie.

Drugą cechą charakterystyczną jest popełnianie przez nieletnich współczesnych przestępstw w szkole i jej najbliższym otoczeniu (kradzieże i rozboje) częściej niż miało to miejsce w latach 80. Szkoła przestała być miejscem bezpiecznym dla ucznia - tutaj i w bliskiej okolicy staje się on ofiarą przestępstwa; niektórzy spośród uczniów są sprawcami czynów karalnych wobec własnych kolegów. Wydaje się przy tym, że szkoła i jej otoczenie to miejsce, gdzie w dużym stopniu mamy do czynienia z „ciemną liczbą przestępstw”, które mają miejsce, ale o których nie melduje się policji, o czym pisała warszawska prasa.

I trzecia cecha: współcześnie rzadziej mamy do czynienia w sądach z nieletnimi odpowiadającymi za więcej niż jeden czyn.

Jaka zatem jest przestępczość nieletnich? I dawniej, i dziś, po zmianie społecznej, przestępstwa poważne wśród nieletnich to rzadkość. Przestępczość nieletnich nie jest problemem ze względu na wagę ich czynów, a ze względu na fakt, że w tym wieku w ogóle zdarza się popełniać przestępstwa (czyny karalne) i ma to określone konsekwencje dla dalszego życia i funkcjonowania społecznego sprawców. Przestępstwa popełniają raczej ludzie młodzi. Niektórzy z nich, jako część swojego pokolenia, pozostają w kręgu aktywności przestępczej aż do wyczerpania, tj. do około 40. roku życia, mimo stosowania wobec nich różnych środków wychowawczo-poprawczych (w nieletniości), a potem kar (Muncie 2004, s. 42 i nast.).

LITERATURA

- Bojarski M., Radecki W. (1992). *Kodeks wykroczeń z komentarzem (stan prawny na 1 sierpnia 1992 r.)*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Profi”.
- Cieślak M., Zaczyński M. (2005). „Przetwórnia chuliganów”, *Wprost* z 27 marca.
- Gaberle A. (red.) (2001). *Przestępczość i zachowania dewiacyjne dzieci i młodzieży w Krakowie*. Kraków: Kantor Wydawniczy Zakamycze.
- Kossowska A., Krawczyk J., Rzeplińska I. (1995). „Zachowania dewiacyjne młodzieży w Warszawie w 1993 r. (badania typu *self-repori*)”, *Archiwum Kryminologii*, t. XXI.
- Machajski P. (2004). „Chudemu jest najgorzej”, *Gazeta Wyborcza* z 29 września (dodatek: Stołeczna, s. 4).
- Muncie J. (2004). *Youth and Crime*. London: Sage Publications.